

Specijalna edukacija i rehabilitacija
(Beograd), Vol. 10, br. 2. 237-247, 2011.

UDK: 316.644-057.875:376.
1-056.26/36(497.11);
316.644-057.875:613.94(497.11);
ID: 185082124
Originalni naučni rad

Nenad GLUMBIĆ^{1*}
Ljiljana ĆIROVIĆ^{**}
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*
Hemijsko-medicinska škola, Vršac^{**}

STAVOVI BUDUĆIH PRAVOSLAVNIH TEOLOGA PREMA EUGENICI I SOCIJALNOJ INKLUZIJU OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU²

Razumevanje intelektualne ometenosti u pravoslavnoj tradiciji bazirano je na ontologiji ličnosti. Svaku osobu bi trebalo sagledati kao ikonu Božju (imago Dei), nezavisno od njenih sposobnosti. Cilj ovog istraživanja je da se utvrde stavovi budućih pravoslavnih teologa prema eugeničkim intervencijama u oblasti intelektualne ometenosti, kao i prema socijalnoj inkluziji osoba sniženih intelektualnih sposobnosti.

Uzorak se sastoji od 448 studenta Univerziteta u Beogradu. Celokupan uzorak je podeljen na četiri poduzorka koje čine: 126 studenata Pravoslavnog bogoslovske fakulteta (PBF), 137 studenata Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 85 studenata Filološkog i 100 studenata Ekonomskog fakulteta. Stavovi prema eugeničkim intervencijama i socijalnoj inkluziji ispitani su primenom Skale za procenu stavova prema mentalnoj retardaciji i eugenici (Antonak et al., 1993).

Rezultati istraživanja pokazuju da studenti PBF-a imaju značajno više skorove od drugih studenata ($F(3,444)=4,084; p=0,007$), ali je post hoc analizom utvrđeno da uočenim razlikama najviše doprinose skorovi na dva ajtema. Ovi ajtemi se odnose na socijalno isključivaње i eugeničke abortuse. Studentima PBF-a je strana ideja delimične

---

1 E-mail: nenadglumbic@gmail.com

2 Ovaj rad je proistekao iz projekta „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“ koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (ev. br. 179 017).

ekskulzije osoba sa intelektualnom ometenošću, verovatno zbog usvojenih koncepata pravoslavne ontologije i soteriologije. Osim toga, ovi studenti ne smatraju da je svesno rađanje deteta koje ima neki oblik ometenost neodgovoran čin, što je logična posledica činjenice da se ljudski život u pravoslavnoj tradiciji smatra Božjim darom.

Možemo zaključiti da studenti PBF-a imaju više negativnih stavova prema eugeničkim intervencijama i više pozitivnih stavova prema socijalnoj inkluziji osoba sa intelektualnom ometenošću u odnosu na druge ispitanike.

Ključne reči: *eugenika, specijalna edukacija, socijalna inkluzij*

UVOD

Odnos prema osobama sa intelektualnom ometenošću (IO) detaljno je izučavan u delima katoličkih i protestantskih mislilaca, tako da neki autori govore i o teologiji ometenosti (Demmons, 2009) unutar koje se stavovi prema osobama sa IO razmatraju u kontekstu dogmatike, soteriologije, Hristologije i eklesiologije. U pravoslavnom hrišćanstvu polazna tačka za razmatranje odnosa prema bilo kom čoveku, pa i prema osobama sa IO, jeste dogma o Svetoj Trojici, kao i učenje o zajednici između Trojedinog Boga i čoveka, stvorenog po Podobiju Božjem. Tako je Kanjoni (Cagnoni, 2008) pastoralni pristup problemima mentalnog zdravlja i ometenosti sagledao kroz prizmu ontologije ličnosti.

U dosadašnjim ispitivanjima stavova studentske populacije prema osobama sa IO, fokus je stavljen na komparaciju stavova studenata koji se školuju za tzv. „pomažuće profesije“ i studenata ostalih fakulteta koji uglavnom nemaju neposredan kontakt sa osobama koje su intelektualno ometene. Istraživanjima su, međutim obuhvaćeni isključivo studenti „sekularnih“ fakulteta. Bogoslovski fakultet je, nakon neuspelog pokušaja 1946. god., a posle nekoliko godina stroge kontrole, konačno odstranjen sa Beogradskog univerziteta 1952. god. i predat u nadležnost Crkve (Bondžić, 2006). Povratkom Pravoslavnog bogoslovske fakulteta (PBF) u okrilje Univerziteta u Beogradu i promenom zakonskih propisa koji su omogućili izbornu versku nastavu, veronauka je uvedena i kao predmet u školama za decu ometenu u mentalnom razvoju. Osim toga, roditelji ove dece su još i ranije, zavi-

sno od svoje religiozne orijentacije, uključivali decu sa IO u svetotajinski život Crkve. Za sve to vreme, stavovi budućih pravoslavnih teologa prema osobama sa IO ostali su nam potpuno nepoznati.

Verujemo da su njihovi stavovi u prvom redu determinisani Svetim Pismom i svetootačkom literaturom, a moguće i savremenom bogoslovskom mišlju. Polazna osnova tih stavova najsažetije je izražena na Konferenciji episkopa Pravoslavne crkve u Americi (1992): „Svi muškarci, žene i deca, mladi i stari, bolesni i zdravi, bogati i siromašni, moćni i nemoćni...rođeni i nerođeni, za Boga su večno dragoceni“.

Eugeničke intervencije pokreću brojna pitanja vezana za različite bioetičke koncepcije, pa je logično pretpostaviti da će se stavovi studenata „sekularnih“ fakulteta, bar u nekim aspektima razlikovati od stavova studenata PBF-a prema eugeničkim intervencijama kod osoba sa IO. Cilj ovog istraživanja, pretežno eksplorativnog tipa, je da utvrdi ključna pitanja iz domena eugeničkih intervencija na kojima se stavovi studenata PBF-a bitno razlikuju od stavova ostalih studenata.

UZORAK

Uzorkom je obuhvaćeno 448 studenata Univerziteta u Beogradu. U fokusu našeg interesovanja bili su stavovi prema eugenici studenata Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta (PBF). Kontrolnu grupu su činili studenti Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER), koji se edukuju za rad sa osobama sa IO, kao i studenti Filološkog i Ekonomskog fakulteta, koji nemaju direktan profesionalni kontakt sa navedenom populacijom. Distribucija ispitanika prema fakultetu koji studiraju i prema polu data je u Tabeli 1.

Tabela 1 – Distribucija ispitanika prema fakultetu i polu

Fakultet	Pol					
	m		ž		Σ	
	n	%	n	%	n	%
PBF	104	82,54	22	17,46	126	100
FASPER	12	8,76	125	91,24	137	100
Filološki	9	10,59	76	89,41	85	100
Ekonomski	27	27,00	73	73,00	100	100

Distribucija uzorka prikazana u Tabeli 1 ukazuje na disproportionalno veći broja muškaraca na PBF-u, i značajno veći broj devojaka na ostalim fakultetima. Poznato je da PBF često upisuju učenici srednjih bogoslovskih škola koji su isključivo muškog pola. Za razliku od teologije, kao tradicionalno muškog zanimanja, fakultete društveno-humanističke grupacije češće upisuju devojke. Otuda je i u našem uzorku neravnomerna zastupljenost ispitanika različitog pola na različitim fakultetima. Prema tome, bilo je neophodno da se najpre utvrdi eventualni uticaj pola, kao kontrolne varijable, na ispitivane stavove, kako eventualne razlike u stavovima studenata različitih fakulteta ne bi mogle da se pripišu nejednakoj polnoj distribuciji. Jednofaktorska analiza varijanse pokazala je da ispitani stavovi ne zavise od pola ($F(1,446)=0,657$; $p=0,418$).

TEHNIKA I PROCEDURA ISPITIVANJA

Za procenu stavova prema eugeničkim intervencijama u populaciji osoba sa IO korišćena je *Skala za procenu stavova prema mentalnoj retardaciji i eugenici (Scale of Attitudes Toward Mental Retardation and Eugenics, Antonak, Fielder, Mulick, 1993; u daljem tekstu AMRE)*. Ova skala, Likertovog tipa, sadrži 32 ajtema, kojima se ispituju, kako stavovi prema eugeničkim intervencijama, tako i stavovi prema socijalnoj inkluziji osoba sa IO. Raspored pozitivnih i negativnih ajtema AMRE skale je randomiziran.

Faktorska struktura ove skale pokazuje da se njome meri samo jedan hipotetički konstrukt, što su potvrdila ispitivanja, kako stranih (Horner-Johnson et al., 2002), tako i domaćih autora (Glumbić sa sar., 2009).

Ispitivanje je sprovedeno na matičnim fakultetima. Ispitanicima je podeljen upitnik sa opštim podacima, kao i AMRE skala, a zatim im je predočeno da će se dobijeni podaci koristiti isključivo u naučno-istraživačke svrhe. Od ispitanika je zatraženo da se na šestostepenoj skali Likertovog tipa opredele za jedan od ponuđenih odgovora (od „apsolutno se ne slažem“ do „u potpunosti se slažem“), koji odražava njihove stavove prema eugenici kod osoba sa IO.

Prikupljanje podataka na PBF-u sproveo je student magistarskih studija na FASPER-u sa završenim Defektološkim fakultetom i Bogo-

sloveskim institutom Srpske pravoslavne crkve. Ispitivanje ostalih studenata sproveo je defektolog sa naučnim zvanjem doktora nauka.

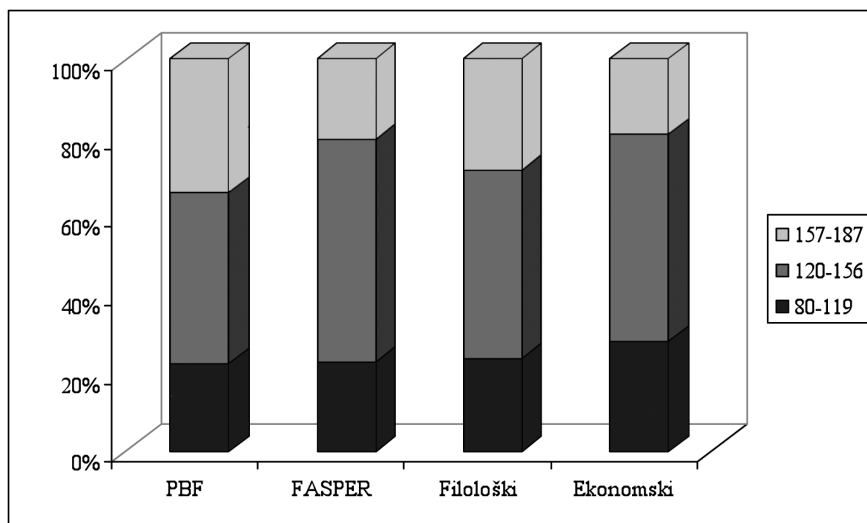
Sirovi skorovi na „negativnim“ ajtemima su rekodovani tako da više vrednosti globalnog skora ukazuju na pozitivnije stavove.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

Analizom relijabilnosti interne konzistencije AMRE skale utvrđeno je da navedena skala ima izuzetno visok stepen pouzdanosti (Kronbahov $\alpha = 0,88$).

Vrednosti globalnog skora kreću se u rasponu od 80 do 187 poena (AS=138,66; SD=22,35). Prema vrednosti globalnog skora napravljene su tri kategorije ispitanika: ispitanici čiji su skorovi niži od 25. percentila (što je ekvivalentno bodovnom opsegu od 80 do 119 poena), studenti čiji skorovi pripadaju opsegu između 25. i 75. percentila (tj. između 120 i 156 poena), kao i studenti sa skorovima višim od 75. percentila (tj. studenti sa globalnim skorovima u opsegu od 157 do 187 poena). Distribucija studenata različitih fakulteta u odnosu na ove tri kategorije prikazana je na Grafikonu 1.

Grafikon 1 – Vrednosti globalnih skorova na AMRE skali u odnosu na percentilne rangove

Relativno ujednačen broj ispitanika sa sva četiri fakulteta ima niske vrednosti globalnih skorova na AMRE skali. Najniže skorove ima gotovo identičan broj studenata PBF-a i FASPER-a (22,22% odnosno 22,63%), zatim slede studenti Filološkog fakulteta sa 23,53% niskih skorova i studenti Ekonomskog fakulteta sa 28% skorova nižih od 25. percentila. Isto tako, tek svaki peti student ovog fakulteta (19%) ima najviše skorove na AMRE skali. Iako ni kod studenata FASPER-a nema mnogo ispitanika sa najvišim skorovima (20,44%) skoro 57% ovih studenata ostvaruje između 120 i 156 poena. Više od jedne trećine studenata PBF-a ima skorove veće od 75. percentila.

Prosečne vrednosti i standardne devijacije globalnih skorova prikazane su Tabeli 2.

Tabela 2 – Prosečne vrednosti globalnih skorova na AMRE skali

Fakultet	AS	SD
PBF	142,49	23,67
FASPER	138,36	21,07
Filološki	140,69	22,51
Ekonomski	132,51	21,16
Σ	138,66	22,35

Najviše prosečne vrednosti globalnih skorova na AMRE skali imaju studenti PBF-a (AS=142,49; SD=23,67), a najniže studenti Ekonomskog fakulteta (AS=132,51; SD=21,16). Jednofaktorska analiza varijanse pokazuje da su razlike u vrednostima skorova između pojedinih fakulteta statistički signifikantne ($F(3,444)=4,084$; $p=0,007$). Primenom ANOVA testa za svaki ajtem pojedinačno utvrđeno je da na čak sedamnaest ajtema postoje statističke značajne razlike u prosečnim vrednostima skorova studenata različitih fakulteta. Međutim, primenom *post hoc* Scheffeovih testova na većini ajtema nisu se izdvojile parcijalne razlike, što može značiti da su one toliko slabe da se naknadnim testovima ne mogu detektovati. Statistički značajne razlike izdvojene su na tri ajtema: šestom, devetom i desetom.

Šesti ajtem (*Dobro bi bilo da se za osobe sa IO naprave posebne zajednice u kojima se one neće osećati „izgubljenima u svemiru“*) očigledno se ne odnosi na primenu eugeničkih sredstava, već na socijalno uključivanje osoba sa IO. Upravo na ovom ajtemu studenti PBF-a imaju značajno

više skorove od studenata FASPER-a ($p=0,012$) i studenata Filološkog fakulteta ($p=0,005$).

Studenti PBF-a odlučno odbijaju tvrdnju da bi osobe sa IO trebalo prvenstveno da komuniciraju sa sebi sličnim osobama. Mišljenja smo da ovakav stav predstavlja direktnu posledicu usvajanja pravoslavnog učenja o ličnosti. Ni jedna ličnost, naime, ne postoji van zajednice. U Bogu ličnost ne počiva na suštini, već suština počiva na ličnosti. Otuda Bog nije ograničen svojom prirodom, pa je, prema tome, može i prevazići i postati čovek. Čovek je, s druge strane, svojom suštinom beskrajno udaljen od Boga, ali njegov način postojanja kao slike Božje (Imago Dei), tj. kao ličnosti, pruža mu mogućnost da prevaziđe ograničenja svoje prirode (Perišić, 1990). Ne postoji ni jedan opravdani razlog da se osobama sa IO ne pristupa kao ličnostima. U „Asketskim ogledima“ sveti Ignjatije Brjančaninov nas upozorava i savetuje: „I slepome, i gubavcu, i onome oštećenog uma, i odojčetu, i zlikovcu, ukazaću poštovanje kao ikoni Božjoj. Šta ti imaš sa njihovom nemoći i nedostacima?! Staraj se za sebe, da ti ne bi imao nedostataka u ljubavi“ (Brjančaninov, 2006). Budući da ništa što je u svetu ne ostaje van preobraziteljske, misijsko-pedagoške delatnosti Crkve (Purić, 2009) i osobe sa IO takođe su prizvane u zajednicu koju, umesto kolektivističke društvenosti, treba da odlikuje, prema mišljenju episkopa Purića, saborna crkvenost.

Moglo bi se očekivati da će i studenti FASPER-a ispoljiti pozitivne stavove prema socijalnoj uključenosti osoba sa IO. Međutim, njihovi skorovi na navedenom ajtemu bilo su niži, ne samo od skorova studenata PBF-a, već i od prosečnih skorova studenata Ekonomskog fakulteta. Moguće je da su studenti FASPER-a internalizovali negativne stavove svojih starijih kolega. Naime, istraživanje je sprovedeno u trenutku kada je zakonskim aktima minimizirana uloga defektologa u gotovo svim etapama inkluzivnog procesa, što je pojačalo njihovu strepnju da će se, daljim insitiranjem na punoj socijalnoj participaciji osoba sa IO, njihova profesionalna uloga obesmisлити. Na sličan način su reagovali i vaspitači, neposredno nakon uvođenja inkluzivnog procesa u redovne vaspitne grupe (Glumbić sa sar., 2011).

I na devetom ajtemu (*Odluka roditelja da svesno dobiju dete koje je genetski defektno moralno je neodgovorna i dostojna prezira.*) budući teolozi imaju značajno više prosečne skorove od budućih defektologa

($p=0,018$). Odbijanje ovakvog stava sasvim je očekivano. Eber (1995) ispravno primećuje da je pravoslavna bioetika zapravo liturgijska bioetika koja se ne zasniva na listi pravila koja su predviđena za svaku konkretnu situaciju. Međutim, u nekim situacijama postoje sasvim nedvosmislena pravila. Sprovođenje eugeničkog abortusa zbog vidljive malformacije ploda ili visoke verovatnoće da će dete imati neki oblik ometenosti, smatra se etički neprihvatljivim, s obzirom na to da život, po pravoslavnom učenju, ne nastaje rođenjem, već začecem. Navedena tvrdnja mogla bi se dovesti u vezu, ne samo sa eugeničkim abortusom, već i sa genskom terapijom. Prema pravoslavnom shvaćanju trebalo bi biti krajnje oprezan u sprovođenju genske terapije. U principu se genska terapija smatra prihvatljivom samo pod uslovom da je cilj terapije prenatalno lečenje kojim se ne dovodi u pitanje život deteta i (ili) majke. Korišćenje polnih ćelija u eksperimentalne svrhe takode je etički problematično (Harakas, 1999).

Deseti ajtem je iskazan u obliku stava da osobama sa IO treba dozvoliti korišćenje kreditnih kartica ili bankovne pozajmice. Zanimljivo je da su najveći otpor prema korišćenju bankovnih proizvoda od strane osoba sa IO imali studenti Ekonomskog fakulteta, dok su najniži stepen sumnje u sposobnosti osoba sa IO da racionalno koriste kreditne kartice i druge usluge finansijskih institucija ispoljili studenti Filološkog fakulteta.

UMESTO ZAKLJUČKA

Iako dobijeni rezultati pokazuju da studenti PBF-a imaju pozitivne stavove prema socijalnoj participaciji osoba sa IO i negativne stavove prema eugeničkim intervencijama, razlike u stavovima ovih studenata u odnosu na studente „sekularnih“ fakulteta statistički su značajne samo na pojedinim ajtemima. Uočene razlike se ne mogu pripisati neravnomernoj polnoj distribuciji ispitivanih subjekata. Najpozitivniji stavovi ispoljeni su u oblasti podsticanja socijalne participacije osoba sa intelektualnom ometenošću i odbijanja eugeničkog abortusa. Očekujemo da će se u budućnosti detaljnije ispitati stavovi i dileme vezani za bioetička pitanja na koja, u ovom trenutku, još uvek ne postoji jasni i jednoznačni odgovori.

LITERATURA

1. Antonak, R. F., Fielder, C. R., & Mulick, J. A. (1993). A scale of attitudes toward the application of eugenics to the treatment of people with mental retardation. *Journal of Intellectual Disability Research*, 37 (1), 75-98.
2. Bondžić, D. (2006). Nova vlast i Bogoslovski fakultet u Beogradu 1944-1952. *Bogoslovlje*, 65 (1-2), 126-144.
3. Brjančaninov, I. (2006). *Asketski ogledi: „O ljubavi prema bližnjem“*, Manastir Hilandar.
4. Cagnoni, P. C. (2008). *Personhood, human brokenness and the therapeutic calling of the eastern orthodox church: a pastoral approach to mental health issues and disability*. Master thesis. Melbourne College of Divinity. Australia.
5. Demmons, T. A. (2009). *Being in encounter toward a post-critical theology of knowledge of God for persons with intellectual disabilities: with special reference to Karl Barth's Church Dogmatics III: 2*. Doctoral thesis. University of St Andrews, Scotland, UK.
6. Eber, G. (1995). Orthodox christian bioethics. *Christian Bioethics*, 1(2), 128-152.
7. Glumbić, N., Kaljača, S., Milačić-Vidojević, I. (2009). Mogućnost primene Antonakove „eugeničke“ skale u našoj sredini. *Beogradska defektološka škola*, 15(2), str. 141-152.
8. Glumbić, N., Kaljača, S., Milačić-Vidojević, I. (2009). Attitudes of helping professions towards social integration of the persons with intellectual disabilities, II International scientific-professional conference „Improving quality of life of children and youth“ *Unapređenje kvalitete života djece i mladih*, Tuzla, BiH, 11-12. 06. 2011.
9. Harakas, S. (1999). *The Orthodox Christian tradition, religious beliefs and healthcare decisions*. Park Ridge Center, Chicago.
10. Horner-Johnson, W., Keys, C., Henry, D., Yamaki, K., Oi, F., Watanabe, K., Shimada, H., & Fugjimora, I. (2002). Attitudes of japanese students toward people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 46(5), 365-378.
11. Perišić, V. (1990). Ličnost i priroda: Teološko razmišljanje o ljudskim pravima. *Bogoslovlje*. 48 (1-2), 3-12.
12. Purić, J. (2009). Sociološki okviri pedagogije Sv. Jovana Zlatoustog. *Crkvene studije*, 6(6), 131-143.

ATTITUDES OF THE FUTURE ORTHODOX THEOLOGIANS TOWARDS EUGENICS AND SOCIAL INCLUSION OF THE PERSONS WITH INTELLECTUAL DISABILITY

Nenad Glumbić*, Ljiljana Ćirović**

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation*
Chemical-medical school, Vršac**

Summary

Understanding of intellectual disability in orthodox tradition is based upon ontology of personhood. Each person should be seen as an image of God (imago Dei) irrespective of his or her abilities. The objective of this research was to determine attitudes of future orthodox theologians towards eugenic interventions in a domain of intellectual disability, as well as their attitudes towards social inclusion of the persons with intellectual deficits.

The sample consisted of 448 students of the University of Belgrade. The whole sample was divided into four subsets: 126 students of the Orthodox Christian Theological Faculty (OCTF), 137 students of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, 85 students of the Faculty of Philology and 100 students of the Faculty of Economics. Attitudes towards eugenic interventions were determined using the Scale of Attitudes Toward Mental Retardation and Eugenics (Antonak et al., 1993).

It was revealed that OCTF students had significantly higher scores than other students ($F(3,444)=4.084$; $p=.007$). However, post hoc analysis revealed only two items, which significantly contribute to observed differences. These items are related to social exclusion and eugenic abortions. OCTF students were reluctant to accept the idea of partial social exclusion of the persons with ID, presumably based on orthodox notions on ontology and soteriology. In addition, those parents who deliberately give birth to a child with disability were not seen as irresponsible, due to the fact that Orthodox Church regards human life as a gift from God.

It could be concluded that OCTF students expressed more negative attitudes towards eugenic interventions and more positive attitudes towards social inclusion of persons with ID comparing to other participants.

Key words: eugenics, special education, social inclusion

Primljeno, 13. 5. 2011.

Prihvaćeno, 15. 6. 2011.